

его историей, географическим ландшафтом. Погружённость диалектоносителя в осмысливаемое им пространство жизни предполагает установление и оценку им социальных связей, рода деятельности, отношения к традициям, труду, знание истории населённого пункта. Названные аспекты формирования категории социального пространства в структуре высказываний несомненно указывают на существующий в диалектном дискурсе значительный культурологический потенциал исследования.

Литература

1. Большакова, Н.В. Граница как примета пространства в диалектном дискурсе / Н.В. Большакова // Вестник Псковского государственного университета. – 2014. – № 5 – С. 188–194.
2. Волошина, С.В. Речевой жанр автобиографического рассказа (на материале диалектной речи) // Вестник Томского государственного университета. – 2010. – № 2(10). – С. 5–10.
3. Демешкина, Т.А. Теория диалектного высказывания. Аспекты семантики / Т.А. Демешкина. – Томск : Изд-во Том.ун-та, 2000. – 190 с.
4. Естрина, О.В. Культурный ландшафт как фактор бытийности социокультурного пространства региона / О.В. Естрина // Известия Волгоградского государственного технического университета. – 2015. – С. 9–11.
5. Заморщикова, Л. Исследование ландшафта: пространство и место / Л. Заморщикова, М. Самсонова // Арктика 21 век. Гуманитарные науки. – 2016. – № 4(10). – С. 19–29.
6. Косицина, Ю.В. Тематическое развитие диалектного монологического текста в контексте языкового сознания говорящего / Ю. В. Косицина // Вестник Челябинского государственного университета. – 2011. – № 3(218). – Вып. 50. – С. 78–83.
7. Лавренова, О.А. Образ места и его значение в культуре провинции / О.А. Лавренова // Геопанорама русской культуры: провинция и её локальные тексты. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – С. 413–426.
8. Лавренова, О.А. Культура и пространство: ноосфера, пневмосфера и семиосфера как базисные концепты / О.А. Лавренова // Вестник Новосибирского государственного университета. – 2010. – Т. 8, Вып. 1. – С. 90–95.

N.B. Litvinova

Lugansk State Academy of Culture and Arts named after M. Matysovskiy
e-mail: natalylg83@mail.ru

Utterances with Semantics of Social Space in Dialect Discourse

Key words: dialect text, utterance, narration, vision of place, tradition.

The article considers types of utterances which form social spaces' semantics in dialect discourse based on one of the East-Step dialects of Ukrainian-Russian boundary. In fixed texts such grammar units deal with the realization of culturological information by means of native speaker's existent lifestyle's comprehension and attitude to traditions.

УДК 81-13+00

К.І. Малышава

Віцебські дзяржаўны ўніверсітэт імя П.М. Машэрава
e-mail: kseniya-malysheva@list.ru

Роля роднай мовы ў фарміраванні гарманічнай асобы: культуралагічны, лінгвакультуралагічны, псіхалагічны аспекты

Ключавыя словы: родная мова, культура, спадчына, лінгвакультуралогія, прынцыпы рэалізацыі, метадычныя падыходы.

У артыкуле раскрыта значэнне вуснай і пісьмовай нацыянальнай мовы для культуры і грамадства, паказаны роля мовы ў іх захаванні і развіцці, праява ў ёй індывіда і нацыянальнага менталітэту, яе множнасць як умова разнастайнасці грамадства, а

таксама вызначальная роля мовы ў фарміраванні нацыянальнай самасвядомасці; абгрунтавана важнасць лінгвакультуралагічнага падыхода у навучанні мове для спасціжэння нацыянальнай і сусветнай культуры; паказана рэалізацыя прынцыпу апоры на этнакультуру на аснове культуразнаўчага зместа вучэбнага матэрыялу.

Самай важнай з чалавечых знакавых сістэм з'яўляецца натуральная мова. Любая з некалькіх тысяч ранейшых ці сучасных натуральных моў – гэта знакавая сістэма, якая гістарычна склалася і з'яўляецца асновай культуры свайго народа. Ніякая іншая знакавая сістэма не можа зраўнавацца з ёй па сваім значэнні ў культурным наследванні. Мова – гэта спосаб выражэння думак, сродак зносін людзей, паказчык узроўню развіцця культуры грамадства і універсальны сродак афармлення, захавання і перадачы культурнай спадчыны, а таксама стварэння новых культурных каштоўнасцей. Людзі, якія гутараць на адной мове, здольны разумець адно аднаго таму, што прытрымліваюцца адных і тых жа нормаў, якія вызначаюць будову маўлення. Разам з тым моўныя нормы не з'яўляюцца абсалютна жорсткімі. Яны дастаткова гібкія і зменлівыя, каб даць прастору фантазіі і забяспечыць прыстасаванне мовы да ўсяго новага, што ўзнікае ў культуры. Кожная прынцыпова новая ідэя патрабуе адпаведных моўных сродкаў для яе тлумачэння. Так увайшлі ў мову многія навуковыя тэрміны, напрыклад, «кванты», «гены», «хвалі імавернасці» і інш.

Вынаходніцтва знакавых сістэм запісу інфармацыі – адно з самых буйных дасягненняў чалавечай думкі. Бяспісьменныя мовы маглі забяспечыць перадачу інфармацыі толькі таго аб'ёму ведаў, які фіксаваўся ў фальклоры і абмяжоўваўся магчымасцямі памяці жраца ці казачніка. Пісьменнасць жа дазваляе грамадству захоўваць і перадаваць інфармацыю, колькасць якой нашмат пераўзы ходзіць аб'ём памяці асобнага чалавека. Тэксты, дакументы зберагаюцца ў архівах, бібліятэках, якія робяць назапашаныя веды даступнымі для таго, хто ўмее чытаць. Дзякуючы пісьменнасці становяцца магчымымі зносіны між людзьмі на вялікай адлегласці і ў розны час.

Па тым, як чалавек гаворыць, можна вызначыць узровень яго культурнага развіцця, індывідуальныя асаблівасці, характар. Маўленне чалавека – гэта яго «візітная картка». Маўленчыя здольнасці індывіда – вынік яго разумовай працы: яснае праява думак, правільны выбар слоў для рэальнай моўнай сітуацыі, выкарыстанне разнастайных выразных сродкаў з'яўляюцца паказчыкам глыбіні мыслення асобы. Маўленне адлюстроўвае мову ў дзеянні і перадае пераважна сутнасную і жывую мадэль камунікацыі, у асноўных палажэннях якой ляжаць моўныя канструкцыі, створаныя па пэўных правілах. Культура маўлення выступае як частка агульнай культуры чалавека, дакладная і выразная перадача сваіх думак, звязаная з уманнем выкарыстоўваць жывыя моўныя спосабы ў розных умовах зносін.

Структура мовы разам з тым характарызуе псіхалагічныя асаблівасці народа. Напрыклад, англійская культура прадугледжвае, што чалавек можа адкрыта і недвухсэнсоўна выказваць уласнае меркаванне, і гэта адлюстроўваецца ў структуры і адметнасцях англійскай мовы. Японская культура, наадварот, абмяжоўвае магчымасць непасрэдна і адкрытага выяўлення чалавекам сваіх пачуццяў і жаданняў. Яна не заахвочвае таксама абмеркаванне пачуццяў і думак іншага чалавека. Пра іх суразмоўца павінен здагадацца. Гэтаму дапамагаюць пэўныя формы паводзін, блізкія да рытуалу.

Менавіта мова служыць асноўным сродкам перадачы культуры. Важнай асаблівасцю роднай мовы з'яўляецца тое, што на ёй практычна немагчыма развучыцца гаварыць, калі яе асноўныя слоўніковыя склад, правілы маўлення засвоены ў дзіцячым узросце. Мова адыгрывае найважнейшую ролю ў набыцці і парадкаванні вопыту людзей. Як і ўся культура ў цэлым, яна назапашвае агульнапрынятыя значэнні. Перадумова зносін з дапамогай мовы – разуменне ўжытых слоў і выказванняў. Агульная мова яшчэ

і падтрымлівае згуртаванасць, адзінства грамадства. Яна дапамагае людзям узгадняць свае дзеянні праз пераконванне, ухваленне ці асуджэнне.

Паміж людзьмі, якія размаўляюць на адной мове, амаль аўтаматычна ўзнікае не толькі ўзаемаразуменне, але і пэўнае спачуванне. У мове адлюстроўваюцца агульныя веды пра традыцыі грамадства, правілы арганізацыі паўсядзённага жыцця. Паколькі мова спрыяе фарміраванню адчування групавой еднасці, краіны на стадыі развіцця, у якіх існуюць племянныя дыялекты, вялікую ўвагу надаюць выпрацоўцы адзінай нацыянальнай мовы. Без гэтага цяжка дамагчыся згуртавання нацыі, змагацца з племянной раз'яднанасцю.

Хоць мова з'яўляецца магутнай згуртавальнай сілай, яна здольная і разлучаць людзей. Група, якая выкарыстоўвае пэўную мову, нярэдка лічыць усіх, хто размаўляе на ёй, сваімі, а людзей, што гавораць на іншых мовах ці дыялектах, – чужымі. Напрыклад, моўныя адрозненні адыгралі важную ролю ва ўзнікненні пэўнай адчужанасці паміж англічанамі і французамі ў Канадзе.

Мова забяспечвае існаванне і развіццё ўсіх формаў праяўлення культуры – працоўнай дзейнасці, рэлігіі, філасофіі, адукацыі, навукі, тэхнікі, мастацтва і г. д. Разнастайнасць моў, уласцівых розным культурам, дазваляе кожнаму народу унікальным спосабам выяўляць не толькі свой гістарычны вопыт, але і агульначалавечыя каштоўнасці і сэнсы. Таму уніфікацыя моў, звязанне ўсёй іх шматстайнасці да нейкага адзінага стандарту проста недапушчальныя. З-за вядучай ролі мовы ў сацыяльным наследванні культуры адной з галоўных задач грамадства з'яўляецца заўсёдным клопат пра выкананне граматычных правіл і захаванне яснай, выразнай, чыстай мовы. Без гэтага наша маўленне становіцца незразумелым, неразборлівым, яго сэнс няправільна ўспрымаецца. Усім вядома, што ўзровень культуры паводзін складаецца з унутранай і знешняй культуры чалавека, а менавіта, этыкету, арганізацыі побыту, рацыянальнага размеркавання асабістай прасторы і часу, эстэтычнага густу, культуры працы. Але спецыяльную ўвагу хочацца засяродзіць на ўменні сярод маладога пакалення ўваходзіць у кантакт, выказваць свае думкі, умець слухаць, весці размову, што з'яўляецца асаблівым патрабаваннем да разумення, праверкі правільнасці сваіх перакананняў, вырашэнню канфліктных сітуацый.

Каб родныя культура і мова не толькі захоўваліся, але і актыўна развіваліся, неабходна ўсведамленне важнасці захавання нацыянальнай адметнасці, прывіццё новаму пакаленню пачуцця гонару за сваю гісторыю і культурную спадчыну. Напэўна таму, што большая частка моладзі атрымлівае веды аб роднай культуры і мове менавіта ў школе, асабліваю значнасць у практыцы работы настаўніка-беларусаведа набываюць такія метадычныя падыходы, якія дазваляюць сродкамі мовы развіваць інтэлектуальную, камунікатыўную, духоўна-маральную і грамадзянскую культуру вучняў, а таксама далучаць іх да каштоўнасцей нацыянальнай і сусветнай культуры.

Важнейшымі прынцыпамі рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу пры навучанні з'яўляюцца прынцыпы навучання мове як феномену культуры, культурна-моўнага дыялогу і апоры на этнакультуру.

Навучанне мове як феномену культуры прадугледжвае асэнсаванне вучнямі ўзаемасувязі мовы і культуры на аснове выяўлення культурнага фону, які стаіць за нацыянальна маркіраванымі моўнымі адзінкамі.

Культурна-моўны дыялог заснаваны на спасціжэнні вучнямі каштоўнасцей іншых культур. Згодна з адукацыйным стандартам вучэбнага прадмета «Беларуская мова» вызначаецца неабходнасць фарміравання ў вучняў лінгвакультуралагічнай кампетэнцыі. Рэалізацыю гэтай задачы магчыма ажыццявіць на аснове зафіксаванага нарматыўнымі дакументамі лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання мове.

Лінгвакультуралагічны падыход пры навучанні беларускай мове таксама звязаны з выяўленнем адметнага і агульнага ў беларускай, рускай і іншых мовах.

Пад лінгвакультуралагічнай кампетэнцыяй разумеецца «ўсведамленне вучнямі мовы як феномена культуры, у якім знайшлі адбітак яе праяўленні, выпрацоўка ўменняў карыстацца культуразнаўчымі звесткамі з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі» (на 2-ой ступені навучання), а таксама валоданне мовай як сістэмай захавання і перадачы каштоўнасцей культуры, як сродкам спасціжэння айчынай і сусветнай культуры; здольнасць карыстацца культуразнаўчымі звесткамі ў працэсе маўленчых зносін» (на 3-й ступені навучання)

Праз выкарыстанне ў якасці дыдактычнага матэрыялу культуразнаўчых тэкстаў, мэтанакіраванае раскрыццё іх культурнага патэнцыялу, стварэнне вучнямі ўласных тэкстаў розных тыпаў, стыляў і жанраў рэалізуецца прынцып апоры на этнакультуру. Трэба адзначыць, што дасягненні сучаснай беларускай лінгваметодыкі, звязаныя з праблемай рэалізацыі лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання беларускай мове, знайшлі сваё адлюстраванне не толькі ў нарматыўных дакументах (канцэпцыя вучэбнага прадмета «Беларуская мова», адукацыйны стандарт, вучэбная праграма), але і ў вучэбных праграмах факультатыўных заняткаў, рэкамендаваных для ўстаноў агульнай сярэдняй адукацыі, і вучэбна-метадычных дапаможніках.

У адпаведнасці з сутнасцю лінгвакультуралагічнага падыходу даследчыкамі вылучаюцца тры метадычныя напрамкі яго рэалізацыі: засваенне вучнямі нацыянальна маркіраваных адзінак беларускай мовы, спасціжэнне каштоўнасцей і рэальнай нацыянальнай культуры, навучанне роднай мове ў дыялогу культур.

Аб'ектам вывучэння на ўроках беларускай мовы, пабудаваных у рэчышчы лінгвакультуралагічнага падыходу да навучання, становяцца культурна афарбаваныя моўныя адзінкі, якія адлюстроўваюць сувязь мовы і культуры: найменні прадметаў і з'яў традыцыйнага беларускага побыту, міфалагізаваныя моўныя адзінкі, абрадава-рытуальныя формы культуры, замацаваныя ў фразеалагізмах, вобразна-метафарычных адзінках, прыказкі і прымаўкі, сімвалы нацыянальнай культуры, афарыстычныя выказванні стваральнікаў беларускай культуры, тэксты як яе адзінкі, безэквівалентная лексіка, традыцыйныя формы маўленчых паводзін, этыкетныя формулы. Важную ролю ў фарміраванні камунікатыўна-культурнай асобы іграе, як вядома, мастацкая літаратура. Тут варта адзначыць менавіта камунікатыўна-арыентаванае чытанне, сутнасць якога складаецца ў выдзяленні урыўкаў тэксту, якія прадстаўляюць пэўную камунікатыўную сітуацыю. Такое чытанне дапамагае зразумець пазіцыю аўтара, яго ўзаемаадносіны да моўнай асобы праз канкрэтныя яе выказванні, убачыць камунікатыўную культуру героя твору, яго эрудыраванасць, уменне, зразумець яго псіхалагічны партрэт падчас гаворкі.

Праца над словам і тэкстам у лінгвакультуралагічным аспекце на ўроках беларускай мовы можа быць рэалізавана праз:

- паведамленне настаўніка;
- гутарку;
- экстралінгвістычны каментарый, які ўключае інфармацыю пра паходжанне, значэнне слова (спалучэння слоў, выказвання), функцыю прадмета традыцыйнай культуры;
- аналіз нацыянальна маркіраваных моўных адзінак рознага ўзроўню;
- працу з энцыклапедычнымі і лінгвістычнымі слоўнікамі;
- вусныя і пісьмовыя выказванні вучняў на этнаграфічныя і лінгвакультуралагічныя тэмы;
- падрыхтоўку анатацый, рэцэнзій, водгукаў на публікацыі, прысвечаныя традыцыйнай культуры беларусаў, этналінгвістычным праблемам;

- напісанне перакладаў, пераказаў, сачыненняў.

З дапамогай тэкстаў, якія знаёмяць з традыцыямі беларусаў, можна не толькі паспяхова фарміраваць арфаграфічныя і пунктуацыйныя навыкі вучняў, але і развіваць звязную мову, творчыя здольнасці; выходзіць павагу да роднай культуры і мовы, спадчыну нашых продкаў.

Выкарыстанне нацыянальна афарбаванага моўнага матэрыялу дапамагае стварыць сітуацыю поспеху ў вучэбнай дзейнасці, павышае інтэлектуальны і эмацыянальны ўзровень вучняў, развівае іх камунікатыўнасць, уменне карыстацца дадатковай літаратурай, далучае вучняў да багатай спадчыны беларускага народа. Вучні не толькі атрымліваюць культуразнаўчую інфармацыю этнаграфічнага і лінгвакультуралагічнага характару, але і набываюць уменні карыстацца ёю з мэтай забеспячэння паўнацэннай камунікацыі, фарміруюць уласнае культурнае аблічча.

Такім чынам, духоўна развіты чалавек, які валодае высокай маўленчай культурай, мае перавагу як у грамадстве, так і ў асобным калектыве, можа дасягаць гармоніі з самім сабой і навакольным светам. Менавіта такія інтэлектуальна развіты чалавек здольны будаваць грамадскую сістэму з несупярэчлівасці мэтай падсістэм, якая захоўвае чалавечае жыццё на зямлі.

Літаратура

1. Ілына, Р.П., Лінгвакультуралагічны падыход да навучання роднай мове / Р.П. Ілына // *Образование Минщины*. – 2013. – № 6. – С. 167–174.
2. Грамадазнаўства : вучэб. дапам. для 9-га кл. агульнаадукац. устаноў з беларус. мовай навучання / М.І. Вішнеўскі [і інш.] ; пад рэд. М.І. Вішнеўскага ; пер. з рус. мовы М.В. Супрунчука. – Мінск: Адукацыя і выхаванне, 2009. – 208 с.
3. Маслова, В. А. Введение в лингвокультурологию : учеб. пособие / В. А. Маслова. – М. : Наследие, 1997. – 207 с.
4. Митрофанова, И. И. Язык как основа формирования коммуникативно-культурной личности [Электронный ресурс] / И. И. Митрофанова, С. А. Дерябина // *Международ. науч.-исслед. журн.* – 2013. – № 9 (51). – Ч. 4. – Режим доступа : <http://research-journal.org/wp-content/uploads/2016/09/9-4-51.pdf#page=150>. – Дата доступа : 17.02.2018.

K.I. Malysheva

Vitebsk State University

named after P. M. Masherov

e-mail: kseniya-malysheva@list.ru

The role of native language in the formation of a harmonious personality: culturological, linguocultural, psychological aspects

Key words: native language, teaching a native language, principle of culturological teaching, culture, heritage, methodical approach.

The article reveals the importance of oral and written national language for the culture and society, its preservation, development and demonstration in the individual and national mentality; its multiplicity as a condition of the diversity of society, as well as the formation of the national identity; the importance of linguocultural approach for understanding the national and world culture is studied, the principle of realization on the basis of culturological teaching material is described.